

Boekbesprekingen

Luc Huyse e.a., De kleur van het recht. Kritak, Leuven, 1989.

In dit boek doen Luc Huyse en zijn staf verslag van tien jaar sociologie van het recht in Leuven. Twee van de opstellen in het boek zijn geheel van Huyse's hand. De andere zijn door hem en door één of meer van de volgende personen geschreven: Christel Cuypers, Steven Dhondt, Marc Lens, Stephan Parmentier en Carine van Wanseele. Het boek heeft tot doel buitenstaanders in te voeren in het voor hen niet zo toegankelijke terrein van het recht. Het behandelt achtereenvolgens de groei van het aantal juristen in België; het fenomeen van de politieke benoemingen in de rechterlijke macht, de politieke rol van de rechter; het begrip tijd in het rechtssysteem en dat in de maatschappij; de ontwikkelingen in de richting van informele rechtstoepassingen in de VS en ten slotte de trend naar deregulering.

De auteurs slagen erin om op een toegankelijke wijze een aantal maatschappelijke aspecten van het recht en van haar beoefenaren te presenteren. In deze zin is het boek geslaagd te noemen. Zij slagen er echter niet altijd in om te komen tot een wat diepergaande sociologische analyse van de door hen gekozen terreinen. Zo is het opstel over het fenomeen 'politieke rechtser Benoemingen' meer een politiek opiniërend stuk dan een analyse van de maatschappelijke oorzaken van dit verschijnsel. Het opstel over de toename van informele rechtstoepassingen in de VS blijft helaas steken in een – op zich niet oninteressante – beschrijving van deze trend. Het stuk

over de rol van tijd, termijnen en tijdsduur in het systeem van het recht komt niet veel verder dan de conclusie dat tijd in het recht en in het maatschappelijk verkeer een belangrijke rol speelt en dat het problemen kan geven als het tempo van afhandeling van rechtsprocedures ondoordacht wordt aangepast aan verlangens vanuit de maatschappij.

De overige bijdragen zijn sociologisch gezien interessanter. Het eerste stuk in de bundel 'Dertigduizend juristen: om wat te doen?' bevat een gedegen analyse van de groei van het aantal juristen in België. Het stuk maakt duidelijk hoe maatschappelijke veranderingen, als de groei van de rol van het recht en tendensen in de richting van upgradering en degradering van functies, ertoe geleid hebben dat het aantal juristen in België in de laatste twintig jaar verdubbeld is en dat deze aanzienlijke groei door de arbeidsmarkt moeiteloos is geabsorbeerd. Het stuk maakt je nieuwsgierig naar vergelijkbare ontwikkelingen in Nederland en naar de vraag of de omvang en plaats van de 'kunde'-opleidingen in België bij de moeiteloze absorptie een rol hebben gespeeld.

Het volgende meer sociologische stuk is het derde opstel in de bundel en dit betreft de verhouding tussen de rechter en de politiek. Een teer punt dat direct de onafhankelijkheid van de rechter raakt en dat daardoor minder toegankelijk voor onderzoek is. In het stuk wordt verslag gedaan van een onderzoek naar de politieke rol van de rechter aan de hand van de berechting van politieke collaborateurs uit de Tweede Wereldoorlog. Uitgangspunt voor het onderzoek vormt de ambivalentietheorie waarin wordt gesteld dat

de vervolging en bestraffing van traditionele vermogens- en geweldsdelicten in het algemeen strikter en strenger is dan die van de nieuwere delicten, als de economische misdrijven. Dit met name omdat het in de tweede categorie gaat om delicten zonder een duidelijk slachtoffer en om zogenaamde 'witte boorden'-daders. Volgens de theorie zouden zowel de economische als de politieke slachtoffers relatief licht gestraft moeten zijn, hetgeen niet opgaat voor de politieke collaborateurs in België. Dit wordt verklaard uit een politieke machtsstrijd tussen politieke elites waarin rechters een politieke rol hebben gespeeld. De conclusie van het opstel dat deze rechtspraak deel uitmaakte van een politieke strategie, namelijk 'de snelle inschakeling van de meeste industriële collaborateurs in de economische wederopbouw, de ongenadige liquidatie van de politieke collaborateurs,' volgt echter niet uit de gebruikte ambivalentietheorie. Een theorie die bovendien rijkelijk vaag blijft. Ten slotte is de empirische bewijsvoering beperkt omdat een vergelijkingsmaatstaf inzake de zwaarte van de bestraffing grotendeels ontbreekt.

Het laatste stuk gaat over het fenomeen 'deregulering' en dit is tegelijkertijd het beste opstel uit de bundel. Het bevat een scherpe analyse van de dereguleringsdebat en het maakt duidelijk hoe vaag en hoe weinig feitelijk dit debat is. De wijze waarop Huyse de vaak opgeklopte beweringen in de dereguleringsdiscussie relativeert doet weldadig aan. Tevens laat de auteur (samen met van Doorn, Abel & Galanter) zie dat deregulering in vele gevallen neerkomt op 'maatschappelijke reconstructie, op andere types van maatschappelijke ordening.' Het is een wapen in een politieke machtsstrijd waarin het wijzigen van de perceptie van de regeldruk een belangrijke rol speelt. Aan de hand van Weber maakt Huyse de samenhang duidelijk, die er bestaat tussen de wijze waarop de maatschappij is georganiseerd en het type recht dat daarin dominant is. Vanuit deze samenhang benadert de auteur kritisch de mogelijkheden en onmogelijkheden van de voorgestelde dereguleringsoperaties. Verplichte kost voor overenthousiaste dereguleerders.

Zoals hierboven al is aangegeven wordt het doel van het boek – het toegankelijk maken van

het rechtsbedrijf – bereikt. Het sociologisch gehalte van de bundel blijft echter op twee uitzonderingen na te beperkt. Dit is jammer zeker voor de sociologische bestudering van het recht. Een terrein dat naar Coleman betoogt in zijn reactie op een postuum verschenen artikel van Parsons¹ ook door sociologen 'has been largely ignored (...) in recent years.' Deze bespreking wil ik dan ook eindigen met de verzuchting dat meer *sociologische* aandacht voor het recht als centraal element in een theorie van instituties (op zich de kern van de sociologie) dringend geboden is.

L.J.M. d'Anjou

1. Het artikel betreft uitgangspunten voor een theorie van instituties dat postuum is gepubliceerd in de *American Sociological Review* (vol. 55, 1990, p. 313-345) voorafgegaan door een inleiding van Charles Camic en gevolgd door commentaar van James Coleman en Jeffrey Alexander.

J.A.R.A.M. van Hooff, G. van Benthem van den Bergh & J.M. Rabbie (red.), Oorlog, multidisciplinaire beschouwingen, STUBEG, Hoogezand, 1990, 391 p.

Dit boek vormt de neerslag van een tweetal symposia die de Stichting voor Interdisciplinair Gedragsonderzoek (SIGO) heeft gehouden. Het is een boeiend boek. Er valt voor een ieder wel iets uit te leren en het bevat een ruimere spreiding van benaderingen dan meestal, in soortgelijke bundels het geval is. In die zin is het zeker een geslaagd boek te noemen. Maar belangrijker is uiteraard de vraag naar de kwaliteit van de afzonderlijke bijdragen en de kwestie of deze 'multidisciplinaire beschouwingen' een belofte inhouden voor de zozeer nagestreefde interdisciplinariteit. Over beide vragen enkele commentariërende suggesties, korthedshalve, gezien het bestek van deze recensie.

Allereerst: de afzonderlijke bijdragen. De etnoloog Van Hooff ('Groepsagressie en oorlog, een vergelijkende oeco-ethologische benadering') komt tot een bescheidener conclusie dan de titel van zijn bijdrage doet vermoeden. Hij

wijst erop dat er niet alleen sprake is van analogieën tussen mens en dier qua vechtgedrag, maar ook qua appreciatie-, evaluatie- en beslissingsmechanismen. Dat maakt het lastig om in termen van simpele analogieën te spreken. De polemoloog Van der Dennen sluit hierbij aan. Zijn bijdrage 'De primitieve oorlog, in evolutionair perspectief' is een, zij het nogal moeilijk leesbare, indrukwekkende presentatie van kennis van dit onderwerp. (Interessant vind ik overigens, dat beide auteurs de theorieën van de Belgische palaeontoloog Dollo, die begin van deze eeuw leefde, nergens noemen. Zijn ideeën over reflexen zouden kunnen fungeren als de zo gewenste schakel tussen primitieve krijger en 'moderne' belligerent).

J.J. Groen, emeritus hoogleraar inwendige geneeskunde te Jeruzalem en psychobiologisch onderzoek te Leiden schrijft over 'De psychobiologische studie van oorlog en terrorisme'. Zijn sympathieke betoog mondt uit in de optimistische suggestie om de wetenschap een belangrijker stem, internationaal en nationaal, in de beleidsvorming te geven.

Rabbie's bijdrage ('Agressieve conflicten tussen individuen en groepen: een sociaal-psychologische benadering') stelt mij voor enige problemen. Enerzijds vind ik zijn bijdrage het meest encyclopaedisch: hij verschaft als het ware een dwarsdoorsnede van sociaal-psychologische inzichten, en maakt van die gelegenheid gebruik om een beknopt aperçu te geven van zijn vele elegante experimenten. Maar de sprong van groepsproces naar oorlog via speltheorie is ook hier weer, naar mijn gevoel, te abrupt. Het prisoners dilemma game (PDG) is vooral bedoeld om analogieredeneringen te genereren teneinde internationale conflicten meer transparant te maken; bewijskracht kan men er niet aan ontfen, hoogstens plausibiliteit. Het invoeren van sociaalwetenschappelijke variabelen is vooral van belang voor de ontwikkeling van kennis omtrent besluitvorming. Merkwaardig heb ik altijd gevonden dat het PDG bij dergelijke experimenten de voorkeur verkreeg boven het Chicken Game. Merkwaardig, omdat men kan veronderstellen dat in de realiteit de invloed van persoonskenmerken in CG-achtige situaties groter is dan in PDG-achtige besluitvormingssituaties. De naam

Rapport komt in Rabbie's bijdrage niet voor, hoewel Rapport toch fundamentele bijdragen, juist op dit gebied, heeft geleverd. Men denke aan zijn begrip 'intolerance of ambiguity' als vorm van rigiditeit; en ook aan het feit dat de ook door Rabbie vermelde sekse-verschillen (vrouwen spelen minder coöperatief) lang geleden reeds door Rapport en Chammah werden geconstateerd (trouwens, die problematiek is later door Wiberg en Dencik mijns inziens bevestigend 'opgelost').

H. Prein ('Het hanteren van conflicten, een bijdrage vanuit de sociale en organisatiepsychologie') en N. Wilterdink ('Collectief geweld in ontwikkeling') schreven beiden heldere, goed leesbare bijdragen vanuit hun respectievelijke vakgebieden. Bij beiden wrekt zich echter een zeker gemis aan kennis uit de polemologische vakliteratuur; respectievelijk de uitvoerige discussie over GRIT als onderhandelingsstrategie, en de discussie over de modellering van de 'Eigendynamiek' van bewapeningsprocessen.

Siccama en Houwelings' bijdrage ('Weloverwogen versus dwangmatige escalatie: een dilemma voor de supermogendheden') is een artikel van internationaal niveau. Het verscheen in iets uitgebreider vorm dan ook eerder in het *Journal of Peace Research*, 1988, 1, helaas wordt dit niet vermeld.

Ten slotte afficheert Van Benthem van den Bergh zijn ideeën omtrent 'gemeenschappelijke afschrikking.' De prescriptieve functie ervan berust – uiteindelijk – op een rationaliteitsassumptie die mij, zeker op langere termijn bezien, niet gerechtvaardigd lijkt. (Onlangs hebben Kenneth Waltz en Desmond Ball deze assumptie gekarakteriseerd door ervoor te pleiten op grote schaal kernwapens uit te delen in de meest conflictueuze regio's van de wereld; de vrede zou dan zijn verzekerd). Maar over deze assumptie zou een veel diepgaander discussie moeten plaatsvinden dan doorgaans in de beleidsgerichte, strategische literatuur het geval is.

Leidt de multi-disciplinaire aanpak van dit boek tot meer interdisciplinariteit? Ik geloof het niet. Daarvoor is 'het' oorlogsverschijnsel te complex en te heterogeen. Men zou zich bij een volgende gelegenheid moeten beperken tot ofwel deelverschijnselen (bv. escalatieprocessen)

ofwel een tevoren afgesproken 'conceptual framework' (bijvoorbeeld besluitvormingsgedrag in conflictsituaties, of de door mij voorgestane risico-analytische benadering; in het laatste geval komen ook de verschillende tijdsperspectieven die bij analyses van dit soort mogelijk zijn, beter uit de verf). Toch is dit boek een boeiend boek, ook al is het minder consistent dan de inen uitleiding doen willen geloven. Vergelijk men het met de boeken die zo'n 25 jaar geleden verschenen ('De oorlog in het licht der wetenschappen') dan kan men niet anders dan vooruitgang constateren. Dat mag wel eens gezegd worden, bij alle vaak moedeloos stemmende polemologediscussies.

J. Niezing

A. Hüpscher-Post, De ene school is de andere niet. Allochtone meisjes in het voortgezet onderwijs. Academisch boekencentrum, de Lier, 1990.

De onderwijsposities van bepaalde achterstandsgroepen in Nederland – arbeiderskinderen, meisjes, allochtonen – zijn al veelvuldig onderzocht. Bij het zoeken naar oorzaken voor hun achterstanden, ligt de nadruk in veel van deze onderzoeken bij individuele en gezinskenmerken van de leerlingen, zoals hun sociaal-economische achtergrond, hun attitude ten aanzien van school, hun verblijfsduur of hun thuistaal. Min of meer complementair aan die individuele benadering is het effectieve-schoolonderzoek, waarin de nadruk ligt op de rol van de school. In dat type onderzoek is aan de orde wat de invloed is van binnenschoolse processen en school(context)kenmerken op de leerprestaties van individuele leerlingen. In Nederland is het effectieve-school onderzoek sinds een jaar of tien in ontwikkeling, maar vooralsnog zijn de resultaten niet ronduit bevredigend te noemen. Onderzoeksconclusies spreken elkaar nogal eens tegen, en ook buitenlandse bevindingen worden in Nederland lang niet altijd eenduidig bevestigd. Methodologisch is dit type onderzoek tamelijk complex. Ten eerste omdat er sprake is van verschillende onderzoeksniveaus – welke schoolkenmerken vormen relatief gunstige condities

voor het leerproces van individuele leerlingen? Ten tweede omdat binnenschoolse processen en kenmerken vaak moeilijk te indiceren en meten zijn (vgl. het vaak gehanteerde begrip 'schoolklimaat').

In dit verband vormt het proefschrift van Hüpscher-Post een interessante bijdrage. Het boek begint met een samenvatting van de binnen- en buitenlandse stand van zaken op dit onderzoeksterrein en een inkadering van het begrip effectieve-school in de organisatietheorie. In de loop van het onderzoeksverslag beschrijft Hüpscher-Post bovendien uitgebreid de ervaren methodologische problemen en twijfels, en de keuzes die ze daarin heeft gemaakt.

Haar eigen onderzoek betreft de effectiviteitsverschillen tussen scholen voor voortgezet onderwijs met betrekking tot allochtone meisjes. Effectiviteitsverschillen zijn door haar opgevat als de verschillen tussen scholen wat betreft schoolverzuim, schooluitval, bereikt eindniveau bij het verlaten van de school, en de cognitieve en affectieve beleving van school. Anders gezegd: maakt een allochtoon meisje op de ene school een grotere kans om veel te verzuimen, voortijdig uit te vallen, de school en het leren als niet leuk te ervaren en een laag eindniveau te bereiken, dan op de andere school? En zo ja, waar ligt dat dan aan?

Hüpscher-Post onderscheidt bovendien twee typen schooleffectiviteit: de algemene kwaliteit en het egaliserend vermogen van scholen. Het eerste type betreft de resultaten die de school bij de gemiddelde leerling bereikt, het tweede betreft het vermogen van de school om verschillen tussen de gemiddelde leerling en de op individuele kenmerken daarvan afwijkende leerling te verkleinen. Een voorbeeld: bij verbetering van de algemene kwaliteit van een school ten aanzien van verzuim, worden er gemiddeld genomen minder lesuren verzuimd dan daarvoor. Het zou echter kunnen dat dit gemiddelde verlaagd is doordat de Surinaamse meisjes minder zijn gaan verzuimen, terwijl de in aantal kleinere groep Turkse meisjes tegelijkertijd meer is gaan verzuimen. Het verschil tussen de groepen is dan groter geworden en terwijl de algemene kwaliteit van de school dan is gestegen, is het egaliserend vermogen gedaald.

Anders dan de titel van het proefschrift doet vermoeden, heeft Hüpscher-Post haar gegevens verzameld bij vijf jaargangen Turkse, Marokkaanse en Surinaamse meisjes op zestien scholen voor beroepsonderwijs (voornamelijk ihno en lhno en een enkele leao) en vier scholen waar (ook) het mavo gevolgd kan worden. Dat zij zich heeft beperkt tot deze schooltypen hangt samen met de zeer geringe aanwezigheid van allochtone meisjes in hogere schooltypen en maakt weer eens duidelijk hoe het met hun onderwijspositie in het algemeen gesteld is. De etnische groepen zijn bovendien ongelijk over de schooltypen verdeeld: zo'n 90 procent van de 629 Turkse en 254 Marokkaanse meisjes gaat naar huishoudscholen, terwijl meer dan de helft van de 632 Surinaamse meisjes leao en mavo volgen.

In het proefschrift worden, voorafgaand aan de beantwoording van de onderzoeksvragen, het leerlingen- en scholenbestand uitgebreid beschreven. Het meest opmerkelijke leerlinggegeven vormt de bevinding dat ook na controle voor variabelen als leeftijd, starttype voortgezet onderwijs en aantal jaren lager onderwijs in Nederland, bij de Turkse meisjes de meeste uitval en verzuim voorkomt. Als gevolg daarvan bereiken zij ook het laagste eindniveau, terwijl hun schoolbeleving het minst positief is. Ofschoon de Marokkaanse meisjes vertegenwoordigd zijn in het ihno, gemiddeld het oudste zijn en het kortst Nederlands lager onderwijs gevolgd hebben, vallen zij – ongecorrigeerd – minder uit ('slechts' 40%!) dan de Turkse meisjes (53%). Na correctie voor de controlevariabelen blijken de Marokkaanse meisjes zich dichter bij de Surinaamse dan bij de Turkse meisjes te bevinden. Qua schoolbeleving scoren zij zelfs positiever dan de Surinaamse meisjes. Het is helaas niet onderzocht hoe de loopbanen van de Nederlandse leerlingen op dezelfde scholen zich verhouden tot deze cijfers. Ook niet in het onderzoek betrokken is de sociaal-economische achtergrond van de meisjes. Het daarvoor aangevoerde argument dat de scheiding tussen de etnische groepen samenvalt met de scheiding tussen de milieu-groepen, wordt in andere Nederlandse onderzoeken niet ondersteund. Ook binnen deze relatief gedepriveerde groepen zijn milieuverschillen aanwezig, die een deel van de loopbaan-

verschillen binnen etnische groepen zouden kunnen verklaren. Hüpscher heeft overigens wel een maat gebruikt voor de sociaal-economische status van de school: het percentage leerlingen dat een studietoelage krijgt.

Opvallend gegeven uit de – soms erg breed uitgesponnen – schoolbeschrijvingen is dat alle schoolteams, inclusief die van de mavo-afdelingen, sterker georiënteerd zijn op de ontplooiing en het welzijn van de leerlingen dan op het bereiken van zo hoog mogelijke prestaties. En dat op deze overwegend 'zwarte' scholen nergens sprake is van het geplande, gezamenlijke professionaliseringsproces dat de effectieve school volgens de empirici zou moeten kenmerken. Een andere frappante bevinding is dat op de huishoudscholen een hoog percentage allochtone leerlingen lijkt samen te gaan met veel aandacht voor de praktijkvakken en dientengevolge minder aandacht voor de algemeen vormende vakken.

Op zoek naar effectiviteitsverschillen tussen scholen in verzuim, uitval, eindniveau en beleving van de allochtone meisjes, paste Hüpscher-Post analyses toe volgens het Hiërarchisch Lineair Model (HLM) op zowel het totale bestand als op de deelbestanden van ihno en lhno. Dat resulteerde in de conclusie dat schoolverschillen ten aanzien van de cognitieve en affectieve beleving te verwaarlozen zijn, terwijl in uitval en verzuim de scholen slechts een gering percentage variantie konden verklaren. Wat het eindniveau betreft vond ze wel relevante schoolverschillen, zowel in algemene kwaliteit (in het totale bestand verklaarde de school daarin veertien procent) als in egaliserend vermogen.

De gevonden effectiviteitsverschillen tussen scholen voor wat betreft hun algemene kwaliteit van het eindniveau en de uitval, vormen de basis voor de laatste onderzoeksvraag: welke (context- en binnenschoolse) schoolkenmerken verklaren die verschillen? Wat betreft de binnenschoolse factoren wijst het antwoord in dezelfde richting als eerdere effectieve-schoolonderzoeken: een prestatiegerichte, conventionele schoolpraktijk, met aandacht voor de keuzebegeleiding, strenge controle op verzuim en een sterke gerichtheid op de algemeen vormende vakken lijkt de effectieve scholen te kenmerken.

Deze bevindingen komen overigens niet in alle (deel-)bestanden even duidelijk naar voren. Wat de contextkenmerken betreft lijkt het percentage Surinaamse meisjes van belang. Ten slotte speelt het schooltype een rol bij uitval en verzuim: op ihero en Ihero komt dat vaker voor dan op leao en mavo.

Sympathiek aan het effectieve-school-concept is de gedachte dat scholen (docenten, leiding) de soms zo onafwendbaar lijkende etnische-, sekse- en milieu-ongelijkheid binnen een zekere marge kunnen beïnvloeden. Ofschoon een deel van de hier gevonden effectiviteitsverschillen wordt verklaard door relatief onbeïnvloedbare contextfactoren, biedt ook dit boek daartoe aanknopingspunten. De uitkomsten bevestigen ten dele eerdere bevindingen uit de onderzoekstraditie van de effectieve-school. De algemene geldigheid van de conclusies is echter niet zeer groot, doordat het onderzoek is uitgevoerd bij slechts twintig scholen, voornamelijk voor beroepsopvoeding, met een hoge tot zeer hoge concentratie allochtonen.

Annemarie van Langen

A.J. Schuurman, Materiële cultuur en levensstijl Een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland in de 19e eeuw: de Zaanstreek, Oost-Groningen Oost-Brabant. AAG Bijdragen no. 30, Afdeling Agrarische Geschiedenis, Landbouwniversiteit Wageningen 1989.

De onderzoeker is via notarieel opgemaakte boedelbeschrijvingen, verplicht als een minderjarige (mede)erfgenaam was, nagegaan welke culturele ontwikkelingen er aan de hand hiervan in de negentiende eeuw te constateren zijn in de door hem uitgezochte streken. Dat is dus de 'taal der dingen' uit de ondertitel die hij (als het ware) verstaanbaar wil maken, deze zo goed mogelijk plaatsend in de ruimere negentiende-eeuwse (om het beeld vol te houden) akoestiek.

Uiteraard komt er computerverwerking aan te pas om de duizenden gegevens uit de zevenhonderd boedels te laten spreken. Hoe alles voor de verwerking wordt klaargemaakt wordt nauwkeurig omschreven; daar dienen onder andere de

bijlagen voor. Er doen zich veel interpretatieproblemen voor: wat voor uitkomst leg ik er zelf al in door bepaalde gegevens die weinig voorkomen of die overmatig uit een hoek komen wel of niet te laten meelopen. Wat zijn mijn a priori indelingen waard en wat doe ik met slecht bezette categorieën. Wat doe ik als ik met een clusteranalyse controleer. Het komt mij voor dat de auteur zich veel moeite geeft om zich te verantwoorden.

Zo'n wijze van bewerken stuurt ook de hoofdstukindeling. In de hoofdstukken 1 en 2 vinden we allerlei voorwerk, zodat het derde hoofdstuk het eerste 'inhoudelijke' is, met als ondertitel 'Het idioom van tijd en ruimte'. We maken daar in onder andere kennis met de rubrieken van de materiële cultuur (= duurzame consumptiegoederen) in huishoudens van circa 1830, 1860 en 1890. Bedrijfsgoederen blijven dus buiten beschouwing. Enkele rubrieken zijn: Verwarming (kachel en fornuis komen op), Verlichting (olie-lamp komt op), Zit- werk- en bergmeubelen (het kabinet komt op doch maakt weer plaats voor de linnenkast), Slaapmeubilair en toebehoren (van bedstee naar ledikant), Woningtextiel en decoratie (kleedjes, behang en religiosa komen op), Lees- en schrijfcultuur (van pulpitrüm naar andere vormen), Spinnen, naaien en breien (naaimachine komt op), Kindermeubilair en speelgoed (komt op; vaak slecht beschreven), Schoonmaak en persoonlijke hygiëne (wastafel en lampetkan komen op), Koken en eten (fornuis komt; koffie- en theegelei worden algemeen; ook zilveren eetgerei), Sieraden en kleding (boeren steeds relatief veel sieraden; burgerij het meest).

In totaal gaat het om honderden typen voorwerpen uit boedels die wat elks totale waarde betreft in vier klassen zijn ingedeeld. Tezamen met vier sociale groepen (burgerij, middenstand, boeren en arbeiders) en drie landstreken op drie tijdstippen, levert dat heel wat posities op, waarvan er sommige, al of niet uit de aard der zaak, slecht bezet zijn. Zo moeten arbeiders (vaak tevens met de armste boedels) in de vergelijkingen geregeld buiten beschouwing blijven. Kleding en speelgoed lopen vaak ook niet mee. Overigens is het maar goed dat veel van de voorwerpen op de fotopagina's staand afgebeeld, want

wie weet (nog) wat een spiegeltafel is of een vuurmand. Hoofdstuk 4 heeft als ondertitel 'Het idioom van de groep'. Daarin kunnen we de sociale groepen per streek in hun gang door de eeuw volgen.

De hoofdstukken 5 en 6 voltooien de beweringen en de interpretaties. In hoofdstuk 5 wordt bijvoorbeeld met enkele analyses gecontroleerd of de a priori groepen zinvol zijn; hetgeen het geval bleek. Hoofdstuk 6 geeft ruimere context.

Uit het resultaat lijkt het volgende gereleveerd te mogen worden:

- Men ziet dat inventarisstukken verdwijnen en dat andere opkomen. Maar dat verdwijnen en opkomen voltrekt zich niet in een gelijk tempo voor alle huishoudens; arm of rijk, sociale positie en landstreek maken verschil. Maar alle huishoudens 'moderniseren'; de instelling wordt consumptiever in de loop van de eeuw.
- Verschillen in tijd (1830, 1860 of 1890) zijn dan ook belangrijker dan verschillen in landstreek.
- De burgerij loopt meestal voorop. Dit is relatief het sterkst het geval in oostelijk Brabant, dat echter als geheel relatief achter loopt. Dit is ook duidelijk in de Zaanstreek, waar de burgerij de meest gevarieerde boedels heeft. Maar het gaat niet op voor oostelijk Groningen waar de boeren (van wie er relatief veel tot de rijksten behoren) mee 'stuwen'. Mede hierdoor heeft Oost-Groningen van de landstreken het meest een eigen patroon van duurzame consumptiegoederenbezit.
- Een deel van het niet-voorop lopen van de boeren is gelegen in een neiging – juist onder de meer welvarende – om wat te traditionaliseren. Men accentueert dan bepaalde elementen, vooral in de sieraden-sfeer (w.o. kap en oorijzer in Oost-Brabant en in de Zaanstreek) om zich te profileren. In de Zaanstreek heeft de Middenstand lang met de boeren meegedaan (b.v. inzake oorijzer), maar volgt aan het eind van de eeuw veeleer de burgerij.
- Het moderniseren laat zich goeddeels benoemen als 'verhuiselijking'. Het huis wordt gezelliger. Belangrijke elementen daarin zijn vloer- en tafelkleden, wandbekleding en versiering, de schoorsteenmantelklok; in ooste-

lijk Brabant relatief veel religiosa.

- Met het voorgaande samen gaat een tweede beweging die in hoge mate mee constiuere is. Dit is de functionele scheiding van vertrekken. Er komt dan een slaapkamer met ledikant (i.p.v. de bedstee in het woonvertrek). Er komt een keuken met fornuis (i.p.v. het koken in de haard in het woonvertrek). De haard zelf wordt vervangen door de kachel, zodat de industriële ontwikkeling die hierop kan inspeelen en dat ook doet, eveneens in hoge mate mee constituerend is.

Wat hierboven als resultaten is vermeld, zijn hoofdzakelijk trends en relatieve posities. Voor een echt gekwantificeerd beeld zijn de gegevens vaak te onzeker. De boedels vormen immers geen representatieve steekproef, maar zijn toevallig. Ook de notarissen waren lang niet altijd nauwkeurig, zeker in 1980 niet meer, en wat vatten zij dan onder een bepaalde naam of verzamelnaam? Terecht echter verdedigt de auteur het gebruik van deze gegevens, en zijn gebruik ervan.

Relatieve beelden dus. Sommigen zullen erin vinden wat ze al dachten, maar niet wisten. Allen zullen er echter correcties aan kunnen ontleenen op de beelden die zij min of meer duidelijk al hadden. Voor de vele sub-bewegingen van de groeperingen onder elkaar en dat ook nog in de tijd gezien en gedifferentieerd naar plaats, zal men toch het boek moeten raadplegen.

Het geheel doet mij denken aan een bus vol passagiers: ook daarin zit er wel eens een achterstevoren, en de een heeft een betere plaats dan de ander. Maar allemaal gaan ze van A naar B.

A.J. Wichers

Pierre Ansart, Les sociologies contemporaines. Collection Points. Edition du Seuil, Paris 1990, 342 p.

Het wemelt in Nederland niet bepaald van sociologen die zich bezighouden met de Franse sociologie. Als we willen afgaan op de literatuurverwijzingen en boekbesprekingen in de jongste nummers van Mens en Maatschappij en de Sociologische Gids dan komen we tot vijf Franse

auteurs op een totaal van tweehonderd vijftientig. Ook Duits scoort trouwens laag vergeleken bij Engels.

De geringe aandacht voor de Franse sociologie en de sterke beperking tot de Nederlandse en Anglo-Amerikaanse sociaal-wetenschappelijke boekenmarkt sluiten ons steeds meer af van hetgeen wordt gedacht en gedaan in het grote romaanse taalgebied. Daaruit dringt dan voornamelijk nog iets tot ons door via de voorkeuren van Nederlandse of Engelse vertalers en hun uitgevers. Het wordt voor ons geselecteerd en gezeefd door de heersende mode en de vraag op de markt. Dat is een ernstige beperking van ons blikveld.

Wie hieraan iets wil veranderen moet het boek van Pierre Ansart gaan lezen. Het is voortreffelijk voor nieuwelingen en voor insiders. Het kaft van de pocket-uitgave lijkt met Frans chauvinisme de hedendaagse sociologie te beperken tot vijf namen: Touraine, Balandier, Boudon, Crozier en Bourdieu prijken daar, in deze volgorde, onder elkaar. Maar het boek is beter dan het kaft suggereert. Ansart is filosoof en kennissocioloog, hoogleraar sociologie te Parijs. Sinds 1967 ook de schrijver van werken over Proudhon, Saint-Simon, Marx en het anarchisme, over Samenleving, sekse en wet (1971), ideologieën, politiek, macht en beeldvorming, alsmede over de evaluatie van het universitaire onderwijs in de sociale wetenschappen in Frankrijk en Canada (1985). Zowel zijn tekst als de literatuurverwijzingen tonen een brede kennis van de Duits- en Engelstalige sociologie (in Franse vertalingen).

Het resultaat is een indrukwekkend boek dat zeer sober is uitgegeven en geprijsd. Wat mij betreft en voor zover ik kan controleren presenteert het de sociologieën van Bourdieu, Boudon en Touraine bondiger en puntiger dan de werken van deze heren zelf vermochten. De sociologieën van Balandier en Crozier worden eveneens scherp en boeiend uiteengezet. Verwijzingen naar Franse tradities en naar grote voorgangers zijn nuchter en helder geformuleerd. Ansart kiest geen partij; hij heeft een heel doeltreffend orderingsbeginsel voor iedere richting en uitwerking van de sociale wetenschappen: Stel centraal wat de betrokkene centraal stelt, het

door hem gekozen object van de sociologie, dus zijn keuze, zijn ingang tot of verbeelding van de sociale werkelijkheid en zijn zienswijze, zijn manier om die werkelijkheid te benaderen en te bestuderen. Bespreek daarvan dan de heel eigen aard, de specifieke beperkingen en de bijdrage tot het geheel van het sociaal-wetenschappelijk bedrijf. Vergelijk de aldus verkregen karakteristieken steeds onderling op de diverse terreinen van dat bedrijf. Behandel zowel de praktijk van de wetenschappelijke activiteit zelf als het gebruik dat daarvan wordt gemaakt in onze samenleving. Schets verbanden met andere wetenschap en literatuur. Ansart doet dit alles beknopt en helder in 342 bladzijden en in vier delen die respectievelijk behandelen: Het object van de sociologie, de analyse van sociale conflicten, de symbolen- en ideeënwereld (cultuursociologie) en het functioneren van de verschillende sociologieën in de samenleving. Ieder deel omvat weer vier hoofdstukken, waarin steeds de objectkeuze en de benaderingswijzen van genetisch structuralisme (Bourdieu), dynamische sociologie (Balandier, Touraine), functionalistische benadering en strategie (Crozier) en individualistisch- methodologische aanpak (Boudon), aan de hand van hun onderzoek en publikaties worden uiteengezet voor het in dat hoofdstuk behandelde deelterrein. In het laatste deel van het boek culmineert het voorgaande in ruim zestig boeiende bladzijden over reproductie en strategie, orde en disorde, de door bureaucratie geblokkeerde samenleving en een hoofdstuk over de tot het uiterste doorgevoerde sociologiekritiek van Raymond Boudon. Dat is dan 'La sociologie dans la cité', gevolgd door een conclusie en een aanhangsel over de hedendaagse sociologen die niet typisch tot de beschreven richtingen behoren, maar daartussen balanceren of andere wegen bewandelen.

'La sociologie dans la cité' is, in ons jargon, 'de maatschappelijke rol van de sociologie'. Franse sociologen blijken, voor een deel, hun wetenschappelijke taak experimenteler, maatschappelijk actiever en ook creatiever te definiëren dan wij. Ansart toont dit aan de hand van maatschappelijk relevante onderzoeken en interventies, ondersteund door expliciete theorie-citaten. Die andere definitie geldt vooral

voor Touraine en Crozier c.s. (Ansart, p. 265 en p. 281-283). Bij Touraine zijn systematische sociale interventies, als vorm van wetenschappelijk geëngageerd handelingsonderzoek een bron van confrontaties, van zelfkritiek en wetenschapskritiek. Tegelijk zijn ze echter bewust bedoeld als bron van inspiratie voor een doeltreffender handelen van hen die zijn betrokken in nieuwe sociale bewegingen welke streven naar ingrijpende wijziging van de bestaande macro-sociale machtsverhoudingen en van de culturele ontwikkeling.

Bij Crozier betreft het allereerst een sociologie van de organisatie en van het georganiseerde handelen. Ze leidt tot hervorming van en tot actief ingrijpen in de bestaande instituties. Daar streeft ze naar opwekking van reeds bestaande, maar verwaarloosde rechten en vrijheidsmarges en van gefnuikte krachts- en machtsverhoudingen. 'Als wetenschap van het collectieve handelen wordt de sociologie aldus een van de middelen om dat handelen te ontwikkelen en de mogelijkheden ervan te vergroten binnen de conventies van de samenleving' (p. 283). Volgens het credo van Crozier gaat het om 'agir avec le système et non pas contre lui' (citaat p. 281).

In de sociologische produktie van Bourdieu heeft Ansart dan inmiddels de gemoderniseerde voortzetting van de klassenstrijd getoond, een sociologie die zich hoedt voor het symbolenstelsel en de culturele dominantie van de heersende krachten. Zij bestrijdt die, door onthulling van dat stelsel en de daarin gelegitimeerde dominantie (p. 250). Bij Boudon zal hij vervolgens (p. 295-297) de twijfel en de kritiek schetsen die gaan tot op het bot van de sociale wetenschappen, juist met betrekking tot hun vermogen om een sociale rol te spelen die wetenschappelijk kan worden gerechtvaardigd. Die kritische sceptis van Boudon volgt uit zijn keuze om alle illusies en alle geijkte denkbeelden te laten varen en slechts het postulaat van de individuele rationaliteit te bewaren. Kennis van het sociale is dan per definitie twijfelachtige kennis. Na het innemen van zo'n standpunt komen nog voornamelijk de keuzemogelijkheden, het individuele handelen, het toeval en de pluraliteit van dat alles naar voren, ten koste van wetten en voorspelbaarheid.

Ansarts conclusie, ten slotte, biedt het beeld van een complexe en divergerende hedendaagse sociale wetenschap die overeenstemt met de complexiteit en de, ook politieke, divergenties in de westerse en met name Franse samenleving. De verheldering van de tegenstellingen in die samenleving en in de wijzen waarop zij over zichzelf denkt, ziet Ansart bevorderd door verheldering van die sociale wetenschap. Daartoe draagt zijn boek in hoge mate bij. De toekomst van de beide verhelderingen stelt hij echter in zijn slotzin afhankelijk van feitelijke veranderingen in onze wereld van vandaag en morgen.

De recensent denkt daarbij: en dus ook een beetje van de vraag of we ons blijven afsluiten van een Franse sociologie die zo klaar, kritisch en gefundeerd positie kiest in het sociale debat. Een sociologie die zo duidelijk behoort tot een onloochenbaar andere denktrant, waarvan de meerderheid van de Nederlandse sociologen geen weet meer heeft.

Piet Kleerebezem

David Fryer en Philip Ullah (eds.). Unemployed people social and psychological perspectives. 1987, Milton Keynes/Philadelphia (Open University Press).

Meer dan vijftig jaar geleden verrichtte Marie Jahoda met een groot aantal medewerkers baanbrekend onderzoek onder 'Die Arbeitslosen von Marienthal'. In het hier te bespreken boek verschijnt nu voor het eerst een onderzoek dat zij enkele jaren later alleen uitvoerde in de Eastern Valley of Monmouthshire (GB). In dit artikel doet zij verslag van haar onderzoek naar het functioneren van de Subsistence Production Society. De SPS was een project waarin werklozen gezamenlijk goederen konden produceren voor eigen gebruik (dus niet voor de verkoop). Jahoda laat zien hoe dit initiatief – door idealisten uit de bovenlaag van de maatschappij voor de werkloze mijnwerkers opgezet – 'aansloeg'. Die uitdrukking dient echter nadrukkelijk tussen aanhalingstekens te worden geplaatst, omdat de SPS weliswaar geleidelijk aan een plaats in het bestaan van de vallei verwierf en werd geaccepte-

teerd, maar dat het tegelijkertijd iets bleef waar de participanten zich niet mee identificeerden. Integendeel: er bleef afstand bestaan tussen de belangen van de SPS en het eigenbelang; wat daarbij voorging, behoeft geen betoog.

Uit de bijdrage van Jahoda spreekt dezelfde 'spanning' als uit het verslag van het Marienthal-onderzoek. De lezer is getuige van de uiterst creatieve wijze waarop de schrijfster haar veldwerk verricht, en van de inzet die zij daarbij betoont. Een en ander komt wel in een heel bijzonder licht te staan als men er bij stilstaat dat dat veldwerk door een Oostenrijkse refugée van joodse origine werd verricht (in die persoonlijke achtergrond schuilt overigens ook de reden dat het verslag van het onderzoek niet al in 1938 werd gepubliceerd), met andere woorden iemand die nog niet zo lang in Engeland woonde.

David Fryer staat vervolgens uitgebreid stil bij Jahoda's werk in Marienthal en Monmouthshire. Hij bespreekt de achtergronden van de beide studies (zo gaat hij onder meer in op de situatie in Oostenrijk en Wales, de gebruikte methoden etc.) en hij vergelijkt de resultaten van de beide onderzoeken. Daarbij legt hij de nadruk op het belang van de financiële effecten van werkloosheid. Zijn betoog zal zeker van pas komen bij het gebruik van beide studies.

Felicity Henwood en Ian Miles maken – mij – niet duidelijk waar hun artikel over gaat. Zij beginnen hun bijdrage, 'The experience of unemployment and the sexual division of labour', met opmerkingen over de uitgebreide discussie over de relatie tussen een slechte gezondheid en werkloosheid. Dan gaan zij in op het bij werkloosheid verloren gaan van vijf, voor het welzijn cruciale ervaringen (sociale contacten, status, tijdsstructuur, activiteit en het deel uitmaken van een collectief doel). Het onderzoek daarnaar is vooral op mannen gericht, maar – zo vragen zij zich af – gaat de analyse ook voor vrouwen op? Daarna volgt de mededeling dat het onderzoek dat zij beschrijven bedoeld is om de vraag te beantwoorden of 'vrouwenwerk' in staat is om het ontbreken van formeel werk te compenseren. Kortom, een rommelige inleiding. Een pluspunt van dit artikel is overigens wel, dat het eindigt met een aantal beleidsadviezen, bedoeld om er toe bij te dragen dat de bestaande 'sexual divi-

sion of labour' niet wordt gereproduceerd.

Philip Ullah schreef een bijzonder aardige bijdrage. Hij presenteert de resultaten van een etnografisch onderzoek naar werkloze zwarte jongeren. Ullah beschrijft onder meer uitvoerig de wijze waarop hij zijn veldwerk heeft verricht. Zo laat hij zien hoe de onderzoeker door onderhandelen het onderzoeksveld moet binnenkomen, anders blijft hij een 'outsider'. Eén van zijn onderzoeksresultaten is dat respondenten menen dat het Youth Opportunities Programme eenvoudig een vorm van 'cheep labour' is die weinig met het opdoen van bruikbare werkervaring te maken heeft; dit strookt niet met hun idee van 'justice and fair play'. Het komt mij voor dat dat gegeven voor beleidsmakers bij het opzetten van werkervaringsprojecten – in het algemeen, en niet voor 'zwarten' of andere minderheden in het bijzonder – van belang is. Ullah's conclusie is dat de onderzoeksresultaten wijzen op het belang van de sociale context waarin werkloosheid wordt ervaren, hetgeen in het geval van deze zwarte jongeren uiteraard ook nadrukkelijk te maken heeft met hun door hun etnische herkomst bepaalde achtergrond.

Kenneth Cooke gaat vervolgens in op 'the living standards of unemployed people'. Hij maakt daarbij gebruik van twee opeenvolgende enquêtes waarin dezelfde 'low-income'-families met een tussenruimte van 12 maanden werden geïnterviewd. Bij zijn analyse onderscheidt hij personen die op beide meetmomenten werkten of werkloos waren (al dan niet onderbroken door respectievelijk een periode van werkloosheid of werken), personen die van werkend, werkloos geworden zijn en ten slotte een groep voor wie het tegenovergestelde geldt. Uit het onderzoek wordt onder meer duidelijk dat armoede geen blijvende positie hoeft te zijn; Cooke spreekt van een 'relatively transitory state' (p. 171). Niet alleen het opnieuw aan het werk komen is hierbij van belang, met nadruk moet ook worden gewezen op de positieve invloed van door de echtgenotes verworven inkomsten. De mogelijkheden om daarvan gebruik te maken lijken overigens door de strengere regels aangaande de sociale zekerheid (in Groot-Brittannië, maar dat geldt uiteraard evengoed voor ons land) te worden beperkt.

Het artikel van Stephen P. McKenna en James McEwen richt zich op de relatie tussen werk en gezondheid. Die relatie komt aan de orde, aldus de auteurs, om de 'accepted wisdom that work is good for most or all people, most or all of the time' (p. 174) ter discussie te stellen. Dat is weer van belang om te begrijpen in hoeverre werkloosheid en gezondheid met elkaar samenhangen. Vervolgens wordt in het kort een overzicht gepresenteerd van de ontwikkelingen in het denken over en het beleid aangaande de verhouding werk-gezondheid. De schrijvers concluderen dat er wel vooruitgang op dit terrein is geboekt, maar dat desondanks 'the overall picture must be one of dissatisfaction' (p. 1990). Er valt dus nog het een en ander te doen, waarvoor zij enkele suggesties formuleren.

Een werkloze is uiteraard geen los element in een of ander universum, hij maakt deel uit van verschillende groepen, waarvan het huishouden zeker niet de minst belangrijke is. Paul R. Jackson en Susan Walsh sluiten daarop aan door in te gaan op werkloosheid als een 'family experience'. Zij willen een kader ('framework') voor verder (psychologisch) onderzoek aangeven waarbij wordt uitgegaan van deze invalshoek. Voor zover het gaat om het aantonen van het belang van het onderzoek naar de effecten van werkloosheid op huishoudens, slagen zij daar zeker in. Met behulp van eigen onderzoeksgegevens en die van anderen laten zij zien hoe werkloosheid verschillende gevolgen heeft die het familieleven beïnvloeden en geven zij aan hoe families zich aan het werkloos-zijn kunnen aanpassen. De lezer die bij het kader dat Jackson en Walsh willen bieden zo iets als een model verwacht, wordt wellicht teleurgesteld. Dat model kan echter ook nog niet worden geformuleerd, omdat het artikel duidelijk als een terreinverkenning – en niet meer dan dat – moet worden beschouwd. Ook Julian Laite en Peter Halfpenny bevinden zich in de sfeer van het huishouden met hun artikel 'Employment, unemployment and the domestic division of labour'. Voor verschillende economische situaties, variërend van beide huwelijks partners een volledige baan tot en met de situatie dat beide partners uit het arbeidsproces getreden zijn, geven zij op basis van met behulp van de survey-methode verzamelde

gegevens zeer gedetailleerd aan wie van hen bepaalde huishoudelijke taken vervult. Wat mij het meeste opviel, is niet eens dat vrouwen de meeste huishoudelijke taken vervullen, maar dat vooral vrouwen die een deeltijdbaan vervullen de 'klos' zijn, zowel vergeleken met vrouwen die geen betrekking vervullen als met vrouwen met een volledige baan (p. 229).

John T. Haworth en Stephan T. Evans bespreken de positieve effecten die het hebben van een betekenisvolle activiteit kan hebben op de beleving van het werkloos-zijn. Daarbij is de positieve invloed geen functie van de activiteit op zichzelf, maar van de betekenis die de betrokkene eraan hecht. Hoewel zij ook gegevens uit eigen onderzoek presenteren, zou ik hun bijdrage toch vooral als een literatuurstudie willen karakteriseren, waarvan het belang vooral schuilt in de introductie tot een belangrijk thema uit het werkloosheidsonderzoek.

Dat werkloosheid negatieve effecten kan hebben op het welbevinden van de werkloze, staat wel vast en wordt met het lezen van de bijdragen in deze bundel weer eens bevestigd. Nu zou men wellicht veronderstellen dat die schade weer wordt weggewerkt wanneer een werkloze een nieuwe baan vindt. In de laatste bijdrage aan deze bundel, geschreven door Stephen Fineman, blijkt echter dat dit niet het geval hoeft te zijn. Zes jaar na een onderzoek waarbij honderd personen (oorspronkelijk allen 'managers en professionals') tijdens een periode van werkloosheid onderzocht werden, heeft de auteur opnieuw contact gezocht met een aantal van zijn toenmalige respondenten. Uit zijn resultaten blijkt dat in wat voor arbeidsmarktpositie men ook terecht is gekomen, de periode van werkloosheid hen allen blijvend geraakt heeft: 'It is something which makes them "different" employees: More cautious, more wary' (p. 283). De beschreven gevalsstudies maken dan ook duidelijk dat de titel van deze bijdrage bijzonder goed gekozen is: 'Back to employment: Wounds and wisdoms'.

De bundel als geheel overziende, mag worden vastgesteld dat 'Unemployed people' door de verscheidenheid aan bijdragen, zowel naar thema als naar methode van onderzoek een welkome kennismaking met het onderzoek naar de ge-

volgen van werkloosheid biedt. Wellicht omdat (ook) het Nederlandse onderzoek op dit terrein nogal vaak wordt gekenmerkt door het gebruik van de survey-methode, zijn het de meer kwalitatief georiënteerde bijdragen die bij mij persoonlijk het meest in de smaak vallen, zonder daarmee overigens anderen (bijvoorbeeld Cooke) tekort te willen doen. Wat wel heel sterk opvalt, is de krachtige indruk die de veelomvattende wijze van werken van Jahoda (ook na bijna zestig jaar) nog altijd maakt. Hoewel heden-

daags onderzoek in bepaalde opzichten wellicht geavanceerder en misschien zelfs 'beter' is, gebeurt het mij toch maar zelden dat een onderzoeksverslag een met Jahoda's publikaties vergelijkbare indruk achterlaat. Het verslag van haar Monmouthshire-studie is al voldoende om het verschijnen van dit boek te rechtvaardigen. Het is gelukkig niet de enige reden om er kennis van te nemen.

C.H.A. Verhaar